

תולדות השראת שכינה (יז) / איסור הבמות – תולדותיו ומשמעותו (חלק ב)

תִּדְרְשׁוּ וּבִאתָ שְׁמָה. וְהִבַּאתֶם שְׁמָה עֲלֵיכֶם
וְזָבַחְתֶּם... לא תַעֲשׂוּן כָּל אֲשֶׁר אֲנַחֲנוּ עֹשִׂים פֶּה
הַיּוֹם אִישׁ כָּל הַיִּשָּׂר בְּעֵינָיו... הַשְּׁמֵר לָךְ פֶּן תַּעֲלֶה
עֲלֵיךָ בְּכָל מְקוֹם אֲשֶׁר תִּרְאֶה. כִּי אִם בְּמְקוֹם אֲשֶׁר
יִבְחַר ה' בְּאַחַד שְׁבָטֶיךָ שָׁם תַּעֲלֶה עֲלֵיךָ וְשָׁם תַּעֲשֶׂה
לֵל אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה (דברים י"ב, ב-ו, ח, יג-ד).

וכפי שפירש רש"י (שם, ט): "לא תעשון כן – להקטיר לשמים
בכל מקום".²

התורה מתייחסת, אם כן, בשני מקומות למשמעות העבודה
במקום אחד: בויקרא י"ז עוסקת בכך התורה בהקשר של
תקופת המדבר, שאז נועד הציווי למנוע זביחה לשעירים
"על פני השדה" (וחז"ל למדו מכאן לדורות כי הזובח בבמות
כזובח בשדה, וראה הערה 1); ובדברים י"ב ולאורך כל ספר
דברים – כניגוד לעובדי עבודה זרה, העובדים את אלוהיהם
בכל מקום. ואכן, כל העדויות שבידינו, החל במקרא וכלה
במחקר הארכאולוגי בן זמננו, מראים כי עבודת האלילים
בארץ כנען נשאה אופי הדומה בצורתו, במובנים רבים,
לעבודה בבמות: ריבוי מקומות; עבודה טבעית – "על
ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן"; ועבודה של
יחידים – ובייחוד עבודת קרבנות – במזבחות ובמצבות.
אין זה אפוא מקרה שהתורה מזהירה שוב ושוב, בפרט
לאורך ספר דברים (כמו בפסוקים דלעיל), מפני המפגש עם
עבודה זרה זו ותובעת לאבדה, ומאידך גיסא – מתירה
עבודת ה' רק "במקום אשר יבחר ה'".³

לאור כל זאת פירש ר"י אברבנאל (ויקרא י"ז, א), כי ההקרה
מחוץ למשכן נאסרה מפני שהיא יכולה להתפרש כפנייה
לאל אחר, וכי אחדות המזבח והמשכן היא עדות לאחדות
ה' – ה' אחד ושמו אחד:

שלא יחשוב אדם לשחוט בשדה ולעשות שם במה
ולהקריב עליה קרבנו... לפי שאחדות המזבח
והמשכן מורה על אחדות האלוה המנהיג אותם
ומשגיח בהם, ובהיותם מעלים עולה או זבח בבמה
או במזבח אחר, היה כאילו יאמינו ברבוי אלוהות
ושאינו יתברך אחד.⁴

בשיעור הקודם קיבלנו תמונה כוללת של תולדות איסור
במות. ראינו כי הבמות נאסרו לראשונה עם הקמת המשכן
(איסור "שחוט חוץ" בויקרא י"ז), אך נראה שאיסור זה שונה מן
האיסור לדורות (דברים י"ב), ותכליתו העיקרית היא להרחיק
את העם מעבודת השעירים, האופיינית לשהייה במדבר.¹
עם הכניסה לארץ – ואולי עוד קודם לכן, כבר בשנת
הארבעים ליציאת מצרים, בעת החנייה בערבות מואב –
הותרו הבמות. הן שבו ונאסרו בימי שילה, והותרו מחדש
בעת היות המשכן או הבמה הגדולה בנוב ובגבעון, בנפרד
מן הארון (ראה שם"א ז', א-ב; שם"ב ו'). לאחר בניין המקדש
בירושלים נאסרו הבמות עולמית, ושוב לא היה להן היתר.

בשיעור זה ברצוננו להתבונן במהות האיסור (לדורות); לא
נעסוק כאן בעניין ההקרה לשעירים) ובטעמו, ולהסביר
מדוע גם בשעה שנהג היתר במות, אין זו מציאות שלמה
ואידאלית.

* * *

כבר בסוף השיעור הקודם רמזנו, כי אף שעבודה בבמות
ועבודה זרה הן שני איסורים שונים בתכלית, נראה שיש
ביניהן קשר. קשר זה עולה בבירור מן הכתובים, הן בספר
ויקרא הן בספר דברים. בפרשה בספר ויקרא נאמר:

אִישׁ אִישׁ מִבֵּית יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִשְׁחַט שׂוֹר אוֹ כֶּשֶׂב אוֹ
עִז בַּמִּחְנֶה אוֹ אֲשֶׁר יִשְׁחַט מִחוּץ לַמִּחְנֶה. וְאֵל פֶּתַח
אֹהֶל מוֹעֵד לֹא הֵבִיאוּ לְהַקְרִיב קֶרֶבן לַה' לְפָנָי מִשְׁפָּן
ה' דָּם יִחְשַׁב לְאִישׁ הַהוּא דָּם שִׁפְךָ וְנִכְרַת הָאִישׁ
הַהוּא מִקֶּרֶב עַמּוֹ. לְמַעַן אֲשֶׁר יָבִיאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת
זְבָחֵיהֶם אֲשֶׁר הֵם זֹבְחִים עַל פְּנֵי הַשֹּׁדֶה וְהֵבִיִּי אֹתָם
אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד אֶל הַלְּהָן... (ויקרא י"ז, ג-ה).

הברייתא בזבחים (קו ע"ב) לומדת מפסוקים אלו כי "הזובח
בשעת איסור הבמות, מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב על
פני השדה". ופירש רש"י שם: "כזובח בשדה – שלא לשם
שמים", דהיינו, כזובח לעבודה זרה.

קשר ברור עוד יותר עולה מן הפרשה בדברים י"ב, הקושרת
בין העבודה "בכל מקום" לבין מנהגם של עובדי עבודה זרה:

אֲבָד תִּאֲבָדוּן אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עָבְדוּ שָׁם הַגּוֹיִם
אֲשֶׁר אִתְּם יְרֻשִׁים אִתְּם אֶת אֱלֹהֵיהֶם עַל הַהָרִים
הָרָמִים וְעַל הַגְּבְעוֹת וְתַחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן... לֹא תַעֲשׂוּן
כֵּן לַה' אֱלֹהֵיכֶם. כִּי אִם אֶל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה'
אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבָטֵיכֶם לְשׂוֹם אֶת שְׁמוֹ שָׁם לְשַׁכְּנוֹ

2 בסוגיית "המקום אשר יבחר ה'" נדון בע"ה באופן מקיף יותר בשיעור
שייחוד לנושא.

3 ניסוח יפה לכך יש בתנחומא (פרשת קרח סימן ה), השם בפי משה
במשאו ומתנו עם עדת קורח את הדברים הבאים: "בדרכי עכ"ם יש
נמוסים הרבה ואין כלם מתקבצין בבית אחד, ואנו אין לנו אלא ה' אחד
ותורה אחת ומשפט אחד ומזבח אחד וכהן גדול אחד ובית המקדש אחד".

4 ראוי להזכיר את פירושו של הרב קוק, לפיו יש לאיסור במות משמעות
לא רק מצד חשש עבודה זרה, אלא גם כביטוי לאחדות האומה: "כי גם
ההתאחדות לשם שמים על ידי הקיבוצים הקטנים שבבמות, מפסידה

1 יש לציין כי למרות ההפרדה הברורה ברמת פשוטו של מקרא, חז"ל,
ובעקבותיהם פרשני המקרא, למדו רבות על האיסור לדורות מן הפרשה
בויקרא י"ז (ראה למשל בבלי זבחים קו ע"א ואילך, ובמקורות שיובאו
במהלך השיעור). ואכמ"ל.

* * *

מה שאין כן בעת שהותרו הבמות לא הגיעו לזה הרצון כלל.⁶

ואולם, לאור כל מה שראינו עד כה, נראה לנו פירושו של הנצי"ב מחדש מאוד.⁷ כפי שהסברנו, לדעתנו מורים פשטי המקראות כי במציאות של עבודה זרה, עלול ריבוי מקומות לעבודת ה' דווקא להוביל לעבודה זרה. וכפי שכתב רד"ק בפירושו לאותו פסוק במלכים (מ"א ג, א), שם הוא מציע כי ההקרבה בבמות, היא היא גנותו של שלמה:

רַק בְּבָמוֹת הוּא מִזְבֵּחַ וּמִקְטִיר – קודם שנבנה הבית, כי אחר שנבנה הבית לא ראינו שזבח בבמות. ואם כן למה אמר 'רק'? והלא מותרות היו הבמות עד שנבנה הבית! לפי שאמר בַּחֲקוֹת דָּוִד אָבִיו, ודוד לא זבח אלא במזבח אשר לפני הארון בירושלים, או בבמה אשר בגבעון, ולא ראינו שזבח וקטר בבמות אחרות, כי הרבות הבמות מביא האדם לעבודה זרה, כי הוא משפט הגויים שבונים במה בכל הר גבעה ותחת כל עץ רענן.

* * *

כפי שסקרנו בשיעור הקודם, הקשר בין עבודה בבמות ועבודה זרה בולט גם בממד ההיסטורי: כמעט לכל אורך ימי הבית הראשון עבדו ישראל את הקב"ה בבמות, ובמקביל התקיימה עבודה זרה במשך חלק ניכר מהתקופה; ומאיך גיסא, במהלך כל ימי הבית השני, כבר מראשיתם, איננו מוצאים לא עבודה בבמות ולא עבודה זרה.

חז"ל פירשו קשר זה לא רק כקשר טכני, הנובע מן הדמיון באופן הפולחן ובאופיו, אלא כקשר עמוק יותר, הנובע ממה שהם כינו 'יצר של עבודה זרה'. ההמחשה המפורשת ביותר לכוח נפשי זה היא אולי בסיפור המובא בגמרא בפרק חלק:

רב אשי עמד בלימודו בבית המדרש בשלושת המלכים שאין להם חלק לעולם הבא [=ירבעם, אחאב ומנשה, סנהדרין פ"י מ"ב]. אמר להם לחכמים: מחר נדרוש בחברנו מנשה. נראה לו מנשה בחלומו, אמר לו: חברך וחבר אביך קראת לי?! מאיזה מקום בפת בוצעים להמוציא? אמר לו: איני יודע. אמר לו: מאיזה מקום בוצעים להמוציא לא למדת, וחברך אתה קורא לי?! אמר לו: למד אותי, ולמחר אדרוש זאת בשמך בשיעור. אמר לו: ממקום שנקרמין פניה של פת. אמר לו: מאחר שחכמים הייתם כל כך, למה עבדתם עבודה זרה? אמר לו: לו היית שם, היית מגביה שפת חלוקך מבין רגליך כדי שתהא קל לרוץ והיית רץ לשם, מפני יצר עבודה זרה שהיה שולט.

6 בפירושו לויקרא י"ז ולדברים י"ב לא מצאנו דברים ברורים בדבר טעמו של איסור הבמות לשיטתו.

7 גם עצם קביעתו של הנצי"ב כי בימי איסור הבמות הייתה עבודה זרה נפוצה יותר מאשר בימי היתרן אינה מובנת מאליה, שכן יש פער גדול מאוד בין משכיהן של התקופות. על פי חשבוננו של סדר עולם רבה, ארכו ימי הגלגל, נוב וגבעון 71 שנה בסך הכול, בעוד שימי איסור הבמות עד חורבן הבית הראשון – ימי משכן שילה ובית עולמים – עולים לסך 779 שנה, דהיינו, יותר מפי עשרה. ההשוואה בין התקופות היא אפוא בעייתית.

למרות מה שלמדנו עד כה, היה מי שראה בעבודת הבמות דווקא הרחקה מעבודה זרה, ובאיסורן – מניע לה. כך כתב הנצי"ב בפירושו מיטב שיר לשיר השירים (ו, ה):

בשלמה המלך כתיב וַיֵּאָהֵב שְׁלֹמֹה אֶת ה' לְלֶכֶת בַּחֲקוֹת דָּוִד אָבִיו רַק בְּבָמוֹת הוּא מִזְבֵּחַ וּמִקְטִיר (מ"א ג, א), ופירש רש"י: 'בגנותו דבר הכתוב ששיהה את בנין הבית ארבע שנים'. ולכאורה קשה: אמאי פירש הכתוב גנות שלמה במה שזבח בבמות שהיה אז בהיתר, ולא פירש עיקר הגנות שנתעצל בבנית הבית? אלא ודאי לא מעצלות הגיע שלמה לזה העוון ששהה בבנין הבית, אלא מחמת שידיע כי אחרי היבנות הבית יהיו אסורים להקריב בבמות ויתמעט מחמת זה אהבת ה' בישראל, דהקרבה לפני ה' מביא לידי אהבה ודבקות... ובשעה שהיה היתר במות נוח היה למי שרוצה להידבק באהבת ה' להקריב בבמה בכל מקום שרוצה, מה שאין כן אחר בנין הבית אי אפשר, עד שיגיע הרגל ויעלה לירושלים. משום הכי השהה בנין הבית ארבע שנים. וזה גנותו של שלמה – שכל כך היה שקוע באהבת ה' עד שמחמת זה התרשל בבנין הבית כדי להיות זובח ומקטיר בבמות.⁵

ובפירושו העמק דבר לדברים ד', כא הוא מרחיק לכת אף יותר וקובע כי איסור הבמות דחף את העם לעבודה זרה:

יש להתבונן על מה שאנו רואים שהגיעו... לעבודה זרה בזמן שילה ובית עולמים יותר מבזמן גלגל, נוב וגבעון!... אבל הענין דהמון ישראל היו להוטים אחר עבודת הקרבנות באשר היו ידועים לסגולת הפרנסה... אמנם היה הדבר קשה לכל יחיד לבוא דווקא לשילה או לבית עולמים, והבמות היו אסורות, על כן היו מבקשים עבודת אלהים אחרים.

היא את יסוד אחדות האומה הכללית שבמרכזה הגדול, שרק על ידה תתגלה ותתקיים תכלית חפץ ה'... ולכן משנקבע המקום לקדושה הכללית בירושלים נאסרו הבמות" (עולת ראייה חלק א עמ' רכז-רכח). אך לא נאריך במסגרת השיעור על אודות כיוון זה.

5 עמדה דומה מבטא, אולי, המשך חכמה בהקדמתו לספר ויקרא, שם הוא מציע כי ההקרבה בבמות נועדה להרחיק מעבודה זרה (דבריו הובאו במלואם בשיעור 24 לשנת ה'תשס"ז): "הקדמונים נחלקו בטעם הקרבנות: המורה (מורה הנבוכים חלק ג פרק מו) אמר כי הוא להרחיק לב האדם מעבודה זרה. והרמב"ן (ויקרא א', ט) וסיעתו אמרו כי הוא לקרב כל הכוחות העולמות, והוא עניין עלעקטרי רוחני, אשר בפעולות הכהן עשה גבוהות בעולמות שונים כידוע. ואולי יש להכריע, כי קרבנות במה הם רק להרחיק עבודה זרה מלבבות עם ישראל, לכן צוה כי יקטירו לשם שמים. לא כן קרבנות בית המקדש – המה ודאי לקרב העולמות ולחבר דודים... וזוה יובן הא דאמר רב נתן (נדרים כב ע"א): הנודר כאילו בנה במה (והמקיימו כאילו הקריב עליו קרבן), היינו שבמה היא לגדור עצמו מעבודה זרה. אבל בזמן שבית המקדש קיים הוא עושה רשע במה שגודר עצמו מעבודה זרה בהא דבונה במה, הלא ה' בהיכל קדשו ויכול להקריב במקדש!". מכל מקום, גם המשך חכמה רואה בעבודה בבמות לכל היותר הרחקה מעבודה זרה גרידא, ולא אמצעי המביא לידי אהבת ה' ודבקות בו, כדעת הנצי"ב.

'התפרצות תאוות האמונה' מביאה את האדם ל'בולמוס פולחני', שיכול להתבטא לא רק באבדן ההבחנה "בין אמונה הגונה לשאינה הגונה" (קרי: בעבודה זרה), אלא גם בעבודת הקב"ה בדרך שאינה הגונה, דהיינו: עבודה בבמות, ולא במקום אשר יבחר ה'.¹⁰ יצר זה פעל במלוא עוזו בימי הבית הראשון, אך בתחילת ימי הבית השני בטל, ובכך חסכו אנשי כנסת הגדולה מן העם את ההתמודדות עם עבודה זרה ועם עבודה בבמות גם יחד (על המחיר הרוחני הכרוך בכך, עיין הערה 11).

* * *

השיעורים על איסור במות מהווים חלק מהמעגל הרחב יותר של הדיון במעבר מעבודה במזבח ומצבה לעבודה במשכן, בו אנו עוסקים למעשה מאז תחילת השנה. השיעורים הקרובים ימשיכו בע"ה דיון זה מן ההיבט של העובדים במשכן.

.....
 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ח
 * עורך: בעז קלוש
 *

.....
 * בית המדרש הווירטואלי שליך ישיבת הר עציון
 * האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 *

.....
 * משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 * דוא"ל: office@etzion.org.il
 *

למחר אמר להם רב אשי לחכמים: נפתח ברבותינו (סנהדרין קב ע"ב, מתורגם מארמית).⁸

ועל זה הדרך מספרים חז"ל גם כיצד הצליחו אנשי הכנסת הגדולה בראשית ימי הבית השני לבטל לחלוטין את יצר העבודה הזרה, שבו ראו את הגורם העיקרי לחורבן ולגלות:

'ויצעקו אל ה' א-להים בקול גדול' (נחמיה ט', ד) – מה אמרו? אמר רב, ויש אומרים רבי יוחנן: וי וי! זהו (=יצר העבודה הזרה) שהחריב את המקדש ושרף את ההיכל והרג כל הצדיקים והגלה את ישראל מארצם, ועדיין מרקד בינינו! כלום נתתו לנו אלא לקבל על ידו שכר (על ההתגברות עליו)?! אין אנו רוצים לא בו ולא בשכרו. נפל להם פתק מן השמים וכתוב עליו 'אמת' (רש"י: כלומר, מסכים אני עמכם)... ישבו בתענית שלושה ימים ושלושה לילות, ומסרוהו (מן השמים) בידם. יצא ובא כמין גור אריה של אש מבית קודשי הקודשים. אמר להם נביא לישראל: זהו היצר של עבודה זרה, שנאמר: 'יאמר: זאת הרשעה' (זכריה ה', ח)

(יומא סט ע"ב, מתורגם מארמית).⁹

בשני הסיפורים מתייחס המונח "יצרא דעבודה זרה" לעבודה זרה ממש. ואולם, מסתבר שמדובר בכוח נפשי רחב יותר, ולא בכוח המכוון לעבודה זרה בדווקא. וכך פירש זאת הרב קוק:

יסוד יצרא דעבודה זרה היא התפרצות תאוות האמונה, והתגברותה על יסוד העבודה האמונית, שכלול האמונה ורעיית האמונה. כשבולמוס התאוה האמונית מתגברת, אינה מבחינה בין אמונה הגונה לשאינה הגונה. והנפש החולה במחלתה של תאוה זו, חפצה היא למלאות את אותו החלל הנפשי שתוכן האמונה ראוי להיות מתמלא שמה, במילוי מפתם ומשביע את הנפש התאונית, שביסודה היא התכונה המקורית של כל התאוות הפורצות וההורסות את גבוליהן, המביעות זעף ושממון בעולם הרוחני והמעשי, באישיות היחידה ובציבור הכללי (שמונה קבצים, קובץ ז, אות קה, עמ' קפג).

8 מקור: "רב אשי אוקי אשלשה מלכים. אמר: למחר נפתח בחברין. אתא מנשה איתחזי ליה בחלמיה. אמר: חברך וחבירי דאבוך קרית לן? מהיכא בעית למישרא המוציא? אמר ליה: לא ידענא. אמר ליה: מהיכא דבעית למישרא המוציא לא גמירת, וחברך קרית לן? אמר ליה: אגמריה לי, ולמחר דרישנא ליה משמך בפירקא. אמר ליה: מהיכא דקרים בישולא. אמר ליה: מאחר דחכימתו כולי האי, מאי טעמא קא פלחיתו לעבודה זרה? אמר ליה: אי הות התם הות נקיטנא בשיפולי גלימא ורהטת אבתראי. למחר אמר להו לרבנן: נפתח ברבוותא".

9 מקור: "ויצעקו אל ה' א-להים בקול גדול" – מאי אמור? אמר רב ואיתימא רבי יוחנן: בייא, בייא! היינו האי דאחרביה למקדשא וקליה להיכליה וקטלינהו לכולהו צדיקי ואגלינהו לישראל מארעהון, ועדיין מרקד בין. כלום יבתיה לן אלא לקבולי ביה אגרא? לא איהו בעינן ולא אגריה בעינן. נפל להו פיתקא מרקיעא דהוה כתב בה 'אמת'... אותיבו בתעניתא תלתא יומין ותלתא לילואתא, מסרוהו ניהליה. נפק אתא כי גוריא דנורא מבית קדשי הקדשים. אמר להו נביא לישראל: היינו יצרא דעבודה זרה, שנאמר 'יאמר זאת הרשעה' (זכריה ה', ח).

10 לא מצאתי דברים מפורשים של הרב קוק הקושרים בין רעיון זה ובין איסור הבמות; אם למי מן הקוראים ידוע מקור שכזה, אודה לו מאוד אם יפנה אותי אליו. עם זאת, הרב קוק עסק בהשפעתו של ביטול יצרא דעבודה זרה על עבודת ה' באדר היקר, עמ' ל-לא (הדברים הובאו בשיעור 28 משיעורינו על ירושלים המקראית לשנת ה'תשס"ו [שנה שנייה]).

11 מעניין היחס בין עמדה זו לבין עמדתו של הנצי"ב. שתייהן מתמודדות עם בעיית ההגבלה של רצון האדם לעבוד את הא-ל על ידי האיסור לעבוד במקומות מרובים. ההבדל הוא בהנחות המוצא: הנצי"ב רואה בבמות כלי המביא לידי אהבה ודבקות, בעוד שהרב קוק רואה בהן דרך עבודה פחותה יותר (עיין דבריו שהובאו בשיעור 1 לשנה זו על העדיפות של עבודה בבית מוגבל במחיצות על פני עבודה נטולת מחיצות ומגבלות).